

मराठी साहित्य आणि संस्कृती: एक अनुबंध गुरुदेव गांगुर्डे

ग्रंथपाल, नू.वि.प्र. कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय लासलगाव,
ता. निफाड, जि. नाशिक.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17259739>

ABSTRACT:

मानवीजीवनाच्या उल्कांतीमध्ये साहित्य आणि संस्कृती यांचा अत्यंत जवळचा संबंध आहे. साहित्य हे समाजाच्या भावना, विचार, श्रद्धा आणि जीवनपद्धती यांचे प्रतिबिंब मानले जाते. ते केवळ कलात्मक रचना नसून इतिहास, समाजरचना आणि सांस्कृतिक वारसा यांचे दस्तावेज असतात. महाराष्ट्राच्या संदर्भात पाहता, मराठी साहित्याने समाजाच्या मानसिकतेवर खोल परिणाम घडवला आहे. याच साहित्याने लोकांच्या धार्मिक आणि नैतिक जाणीवा जागृत केल्याआहे. तसेच सामाजिक सुधारणांना गतीपणदिली. ज्ञानेश्वर, तुकाराम, नामदेव, एकनाथ, रामदास यांसारख्या संतांनी भक्तीच्या माध्यमातून समाजात समानतेचे आणि मानवतेचे तत्त्व रुजवले. पुढे शाहिरी परंपरेने स्वराज्य आणि शौर्याची भावना जागवली. लोकसाहित्याने जनमानसातील आशा, आकांक्षा आणि संस्कृतीचे विविध रंग व्यक्त केले. आधुनिक काळात कुसुमाग्रज, पु. ल. देशपांडे, वि. स. खांडेकर, श्री. म. माटे, आचार्यअत्रे, पु. शी. रेगे, अण्णाभाऊ साठे यांसारख्या लेखकांनी बदलत्या समाजाचे भान आपल्या लेखनातून व्यक्त केले. त्याचबरोबर स्त्रीवादीसाहित्य, दलित साहित्य, आदिवासी साहित्यआणि ग्रामीण साहित्य यांसारख्या प्रवाहांनी मराठी संस्कृतीच्या विविध आयामांना नवे अधोरेखन दिले. म्हणूनच मराठी साहित्य हा केवळ एक कलात्मक साठा नसून तो संस्कृतीचा वाहक आणि समाजपरिवर्तनाचा प्रेरणास्त्रोत आहे. साहित्य आणि संस्कृती यांचा हा अनुबंध केवळ ऐतिहासिक किंवा धार्मिक परंपरेपुरता मर्यादित नाही, तर तो आधुनिकतेकडे नेणारा एक पूल आहे. त्यामुळे मराठी साहित्य आणि संस्कृती यांचा परस्परसंबंध समजून घेणे हे आजच्या काळात अधिक महत्वाचे ठरते.

KEYWORDS:

मराठी साहित्य, मराठी संस्कृती, संत साहित्य, समाजपरिवर्तन, लोकसाहित्य.

मराठी साहित्याची परंपरा:

मराठी भाषेतील साहित्याचा प्रारंभ साधारणतः १२व्या शतकात झाला असे मानले जाते. संतज्ञानेश्वरांनी रचलेली भावार्थदीपिका म्हणजे ज्ञानेश्वरी हे मराठी भाषेतील पहिले महाकाव्य मानले जाते. त्यानंतर संत परंपरेतील नामदेव, एकनाथ, तुकाराम यांनी भक्तिसाहित्याच्या माध्यमातून मराठी समाजाला अध्यात्मिक तसेच सांस्कृतिक भान दिले. या संत साहित्याने केवळ धर्मप्रसार केला नाही तर समाजातील जातिभेद, विषमता आणि अंधश्रद्धाविरुद्ध बंड पुकारले.

मराठी साहित्याची परंपरा अत्यंत समृद्ध आणि विविधांगी आहे. साधारणपणे १२व्या शतकात संत ज्ञानेश्वरांनी भावार्थदीपिका म्हणजे ज्ञानेश्वरी या ग्रंथाच्या माध्यमातून मराठी भाषेला शास्त्रीय प्रतिष्ठा प्राप्त करून दिली. या काळापासून मराठी साहित्यामध्ये आध्यात्मिक, धार्मिक आणि सामाजिक जीवनाचे प्रतिबिंब उमटू लागले. पुढे संत नामदेव, एकनाथ आणि तुकाराम यांनी लोकभाषेत भक्तिसाहित्याची निर्मिती करून सामान्य जनतेशी थेट संवाद साधला. त्यांच्या साहित्याने भक्ती, समता, नैतिकता आणि समाजसुधारणेचा संदेश दिला. हे संतवाङ्मय महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जीवनाचे मूलभूत स्तंभ ठरले.

शिवकालीन काळात शाहिरी परंपरेचा उदय झाला. शाहिरांच्या पोवाड्यांनी आणि ओव्यांनी स्वराज्य, शौर्य आणि देशभक्तीची भावना लोकांच्या मनात जागृत केली. शिवाजी महाराजांच्या कार्याची गाथा साहित्याद्वारे अमर झाली. याच काळात पंडितकाव्याची परंपरा दिसून येते, ज्यामध्ये संस्कृत छटा असलेली काव्यरचना केली गेली.

पुढे पेशवेकाळात अभिजात साहित्य आणि पंडितपरंपरा वृद्धिंगत झाली. परंतु लोकसाहित्याच्या माध्यमातून ग्रामीण जीवन, लोकरीती आणि परंपरा यांना अभिव्यक्ती मिळाली. १९व्या शतकात समाजसुधारक चळवळीच्या परिणामस्वरूप मराठी साहित्याने आधुनिकतेकडे वाटचाल सुरू केली. प्रबोधनपर लेखन, सामाजिक कादंबऱ्या, कविता आणि नाटके यांमधून बदलत्या समाजाची जाणीव स्पष्ट झाली.

अशा रीतीने संतकाळापासून ते आधुनिक काळापर्यंत मराठी साहित्य परंपरेने समाजातील बदल, संस्कृतीतील चढउतार आणि

मूल्यव्यवस्थेचे दर्शन घडवले आहे. ही परंपरा आजही सशक्तपणे पुढे चालू आहे.

संस्कृतीचे स्वरूप:

संस्कृती ही मानवी जीवनाच्या सर्व अंगांचा एकत्रित परिणाम आहे. यात धार्मिक, सामाजिक, आर्थिक, कलात्मक आणि भाषिक पैलूंचा समावेश होतो. महाराष्ट्राची संस्कृती ही शौर्य, भक्ती, ज्ञान आणि कलात्मकतेवर आधारित आहे. लोकपरंपरा, नाटक, लावणी, अभंग, कीर्तन, वग, चित्रकला या

सर्वांमध्ये संस्कृतीचे विविध रूप आपल्याला दिसते. मराठी साहित्य हे या सर्व सांस्कृतिक घटकांना आत्मसात करून अधिक समृद्ध झाले आहे.

संस्कृती ही मानवी जीवनाचा सर्वांगीण अविभाज्य भाग आहे. यात धर्म, समाजरचना, अर्थकारण, कला, परंपरा आणि भाषा या सर्व घटकांचा समावेश होतो. महाराष्ट्राची संस्कृती ही बहुआयामी आहे. यात प्राचीन परंपरा, संतपरंपरेतील अध्यात्म, शौर्याची परंपरा आणि लोकजीवनातील विविधता यांचा सुंदर संगम आढळतो. संस्कृतीचे स्वरूप हे केवळ बाह्य रूढींमध्ये मर्यादित नसून ती लोकांच्या दैनंदिन जीवनशैलीत, विचारपद्धतीत आणि मूल्यव्यवस्थेत प्रतिबिंबित होते.

महाराष्ट्राच्या संस्कृतीत भक्ती, समता आणि मानवतेचे विचार खोलवर रुजलेले दिसतात. संतसाहित्याने या संस्कृतीला लोकाभिमुखता आणि आध्यात्मिकता दिली. त्याचबरोबर शाहिरी परंपरेने शौर्य, पराक्रम आणि देशभक्तीचा संस्कार केला. लोकसाहित्य, लोककला, लावणी, तमाशा, भारुडे, गवळण यामध्ये समाजातील आनंद, दुःख, आशा आणि संघर्ष यांचे प्रकटीकरण दिसते. ही सर्व सांस्कृतिक रूपे एकत्रितपणे महाराष्ट्राच्या सामाजिक बांधणीचे दर्शन घडवतात.

आधुनिक काळात औद्योगिकीकरण, शहरीकरण आणि जागतिकीकरण यांचा संस्कृतीवर परिणाम झाला आहे. तरीदेखील ग्रामीण लोकपरंपरा, नाटक, चित्रपट आणि साहित्य या माध्यमांतून पारंपरिक सांस्कृतिक मूल्ये टिकवून ठेवली आहेत. त्यामुळे महाराष्ट्राची संस्कृती ही परिवर्तनशील असूनही तिच्या मूळ तत्वांना घट्ट धरून आहे.

हेचतिचे खरेवैशिष्ट्यपूर्ण स्वरूप आहे.

संत साहित्य आणि संस्कृती:

भक्ती आंदोलनाने महाराष्ट्रातील समाजाला एक नवी दिशा दिली. ज्ञानेश्वरांनी वेदांताचा गूढार्थ सोप्या भाषेत मांडला. तुकारामांनी अभंगांच्या माध्यमातून सामान्य जनतेला अध्यात्माची शिकवण दिली. नामदेवांनी भक्तीमध्ये समता आणि प्रेमाचा संदेश दिला. या सर्व संतांच्या साहित्यामध्ये लोकसंस्कृतीचे जिवंत प्रतिबिंब दिसून येते. कीर्तन आणि प्रवचन यांच्या माध्यमातून लोकजीवनाशी संवाद साधला गेला.

संत साहित्य हे मराठी साहित्याचा कणा मानले जाते. १२व्या शतकापासून सुरू झालेल्या भक्ती चळवळीमध्ये ज्ञानेश्वर, नामदेव, एकनाथ, तुकाराम या संतांनी मराठी भाषेत अध्यात्म आणि तत्त्वज्ञानाची गंगा जनतेपर्यंत पोहोचवली. त्यांनी साध्या, सरळ आणि लोकाभिमुख भाषेत आपले विचार मांडले. ज्ञानेश्वरांनी भावार्थदीपिकाद्वारे वेदांताचा गुह्यार्थ सोप्या भाषेत सांगितला, तर नामदेवांनी अभंगांतून प्रेम, भक्ती आणि समतेचा संदेश दिला. एकनाथांनी भागवत धर्माचा प्रसार केला आणि समाजातील अंधश्रद्धा, जातिभेद यांना विरोध केला. तुकारामांच्या अभंगांनी तर जनतेला आत्मभान दिले, नैतिकतेचे बळ दिले आणि भक्तीमार्ग अधिक लोकाभिमुख केला.

संत साहित्याचे वैशिष्ट्य म्हणजे त्याचे लोकाभिमुखत्व. कीर्तन, प्रवचन, अभंग, भारुडे यांच्या माध्यमातून संतांनी थेट लोकांशी संवाद साधला. यामुळे महाराष्ट्रातील संस्कृतीत समता, दया, प्रामाणिकपणा आणि एकोप्याची भावना निर्माण झाली. संत साहित्याने समाजात धार्मिकतेबरोबर सामाजिक सुधारणा आणि नैतिक मूल्ये रुजवली. यामुळे महाराष्ट्राच्या संस्कृतीला मानवीय आणि लोकाभिमुख दिशा मिळाली.

शाहिरी आणि वाङ्मयीन परंपरा:

मराठा साम्राज्याच्या स्थापनेनंतर शाहिरी परंपरा उदयाला आली. शिवाजी महाराजांच्या शौर्यकथांना प्रेरणा देणारे शाहिर परंपरेचे साहित्य लोकमानसावर खोल परिणाम करणारे ठरले. पराक्रम, देशभक्ती आणि स्वराज्य या मूल्यांचा प्रसार शाहिरी काव्याद्वारे झाला. या

काळातील वाङ्मयीन परंपरेत पंडितकाव्याचा प्रभाव दिसतो, तर पुढे छत्रपती शिवाजी महाराज आणि संतांच्या प्रभावामुळे लोकसाहित्य अधिक प्रभावी झाले.

मराठी साहित्याच्या इतिहासात शाहिरी आणि वाङ्मयीन परंपरा हा एक महत्त्वपूर्ण टप्पा मानला जातो. शिवाजी महाराजांच्या काळात स्वराज्याची स्थापना झाली आणि या लढ्याला जनमानसातून पाठिंबा मिळवून देण्यासाठी शाहिरांची भूमिका अत्यंत प्रभावी ठरली. शाहिरांनीपवाड्यांच्या माध्यमातून जनतेत शौर्य, पराक्रम आणि देशभक्तीची ज्योत प्रज्वलित केली. शिवचरित्राचे गौरवगान करून शाहिरांनी समाजामध्ये आत्मभान निर्माण केले. ही शाहिरी परंपरा केवळ काव्यनिर्मितीपुरती मर्यादित नसून ती समाजाला प्रेरणा देणारी चळवळ ठरली. या काव्याने जनतेला मानसिक, सामाजिकबळ दिले. एकतेची जाणीव करून दिली आणि स्वराज्याच्या लढ्यात सामील होण्याची प्रेरणा दिली.

दुसरीकडे वाङ्मयीन परंपरेत पंडितकाव्य आणि शास्त्राधारित ग्रंथलेखनाची परंपरा जोपासली गेली. या काळात संस्कृत प्रभावाखालील काव्यनिर्मिती झाली. परंतु याचबरोबर मराठी भाषेत धार्मिक, नैतिक आणि सामाजिक विषयांवर आधारित ग्रंथांची निर्मिती झाली. वेद, पुराणे, धर्मशास्त्रे यांचा मराठीत अनुवाद करून सामान्य माणसापर्यंत ज्ञान पोहोचवले गेले. पंडितकाव्याने मराठी भाषेला विद्वत्तापूर्ण अधिष्ठान दिले तर शाहिरीकाव्यपरंपरेने लोकमानसाच्या लोकमनाला थेट स्पर्श केला.

शाहिरी आणि पंडितीया दोन्ही वाङ्मयीन परंपरांनी मराठी साहित्याला दुहेरी बळ दिले. एकीकडे लोकसाहित्याच्या माध्यमातून जनतेशी संवाद साधण्यात आला, तर दुसरीकडे शास्त्रीय परंपरेने भाषेला आणि साहित्याला गहनता दिली. या अनुबंधामुळे मराठी साहित्य केवळ कलात्मकच नव्हे तर सामाजिक आणि राजकीय दृष्ट्याही प्रभावी ठरले.

लोकसाहित्य आणि संस्कृती:

मराठी लोकसाहित्यामध्ये ओव्या, पोवाडे, लावणी, भारुडे, गवळण, वगनाट्य यांचा समावेश होतो. या सर्व साहित्य प्रकारांमध्ये

सामान्य जनतेच्या जीवनातील आनंद, दुःख, आशाआकांक्षा आणि सामाजिक मूल्ये प्रतिबिंबित होतात. विशेषतः लावणी आणि तमाशाने महाराष्ट्राची लोकसंस्कृती जागृत ठेवली आहे. यातून स्त्रियांच्या भावविश्वालाही अभिव्यक्ती मिळाली.

लोकसाहित्य हे कोणत्याही समाजाच्या संस्कृतीचे जिवंत प्रतीक असते. महाराष्ट्रातील लोकसाहित्यामध्ये लोकगीत, ओव्या, लावणी, भारुडे, गवळणी, कथा, दंतकथा, म्हणी आणि कोडी यांचा समृद्ध वारसा आढळतो. या साहित्यातून समाजाच्या आशा, आकांक्षा, संघर्ष आणि आनंद यांचे प्रतिबिंब उमटते. लोकसाहित्य हे केवळ मनोरंजनाचे साधन नसून ते समाजातील मूल्यव्यवस्थेचे आणि परंपरेचे जतन करणारे साधन आहे.

लावणी आणि तमाशा या लोककला प्रकारांनी महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक जीवनाला विशेष रंग दिला. लावणीतील भावस्पर्शी शब्द आणि संगीत यामुळे जनसामान्यांचे मनोरंजन झाले, तर तमाशाने सामाजिक व्यंग आणि वास्तवाचे दर्शन घडवले. भारुडे आणि गवळणींमध्ये धार्मिकता आणि लोकजीवनाचे दर्शन दिसते. त्याचबरोबर लोकगीतांनी शेती, उत्सव, लग्न समारंभ आणि दैनंदिन जीवनाशी घट्ट नाते जोडले.

लोकसाहित्यामुळे संस्कृतीत सामूहिकता, एकोप्याची भावना आणि लोकजीवनातील अनुभवांची देवाणघेवाण कायम राहिली. ते पिढ्यान्पिढ्या मौखिक परंपरेतून पुढे आले आणि मराठी संस्कृतीच्या सातत्याचे प्रतीक ठरले. आजच्या आधुनिक काळातही लोकसाहित्य नाटक, चित्रपट आणि साहित्याद्वारे जतन व पुनरुज्जीवित केले जात आहे. त्यामुळे लोकसाहित्य आणि संस्कृती यांचा अनुबंध अविनाशी आणि लोकाभिमुख आहे.

आधुनिक मराठी साहित्य आणि संस्कृती:

१९व्या शतकात मराठी साहित्याने आधुनिकतेकडे वाटचाल सुरू केली. लोकमान्य टिळक, महादेव गोविंद रानडे, महात्मा फुले, राजर्षी शाहू महाराज यांच्या सामाजिक कार्याने आणि विचारांनी मराठी साहित्याला प्रबोधनाची दिशा दिली. पुढे कुसुमाग्रज, वि.स. खांडेकर,

पु.ल. देशपांडे, ग.दि. माडगूळकर, वि.वा. शिरवाडकर यांसारख्या लेखकांनी मराठी संस्कृतीतील आधुनिक मूल्यांचे प्रतिबिंब त्यांच्या साहित्यात दाखवले. स्वातंत्र्योत्तर काळात दलित साहित्य, स्त्री साहित्य, ग्रामीण साहित्य या नव्या प्रवाहांनी मराठी साहित्याला एक वेगळे रूप दिले. या सर्व प्रवाहांनी संस्कृतीतील बदल आणि सामाजिक न्यायाचे भान दृढ केले.

आधुनिक मराठी साहित्य हे समाजातील बदल, विचारप्रवाह आणि सांस्कृतिक संक्रमणाचे प्रतिबिंब मानले जाते. १९व्या शतकाच्या उत्तरार्धात प्रबोधनपर साहित्य, सामाजिक कादंबऱ्या आणि सुधारणावादी लेखनाची परंपरा सुरू झाली. लोकहितवादी, गोपाळ गणेश आगरकर, ज्योतिराव फुले यांनी समाजसुधारणा, शिक्षण आणि स्त्रीपुरुष समानतेचे विचार मांडले. या विचारांनी मराठी संस्कृतीत आधुनिकतेचा श्वास फुंकला.

२०व्या शतकात मराठी साहित्य अधिक विविधतेने समृद्ध झाले. कुसुमाग्रजांच्या कवितांनी सामाजिक जाणीव आणि मानवी मूल्यांना दिशा दिली. पु. ल. देशपांडे यांनी आपल्या विनोदी, व्यंगात्मक आणि हृदयस्पर्शी साहित्याद्वारे जनमानसात सांस्कृतिक अभिव्यक्ती जागवली. वि. स. खांडेकर यांच्या कादंबऱ्यांनी मानवी जीवनातील गुंतागुंत आणि सामाजिक बदलांचे चित्रण केले. दलित साहित्याने अन्यायग्रस्त समाजघटकांच्या वेदना आणि संघर्षाला शब्द दिले. त्याचबरोबर स्त्री साहित्याने महिलांच्या अनुभवांना आणि भावविश्राला अभिव्यक्ती दिली.

आधुनिक मराठी साहित्य आणि संस्कृती यांचा परस्परसंबंध अत्यंत घनिष्ठ आहे. साहित्याने सामाजिक परिवर्तनाला गती दिली, तर संस्कृतीने साहित्याला जीवनाचे सत्य आणि विविधता दिली. जागतिकीकरणाच्या प्रभावातही मराठी साहित्याने स्थानिक संस्कृतीचे भान राखले आणि बदलत्या समाजाला समजून घेण्याचा प्रयत्न केला. त्यामुळे आधुनिक मराठी साहित्य आणि संस्कृती हे आजच्या समाजाचे आरसे ठरले आहेत.

चित्रपट, नाटक आणि संस्कृती:

मराठी रंगभूमी आणि चित्रपटसृष्टी हेही साहित्य आणि संस्कृती

यांचे महत्त्वाचे दुवे आहेत. विष्णुदास भावेपासून रंगभूमीची परंपरा सुरु झाली. नाटकावर लोककलेचा सुरुवातीच्या काळात खूप मोठा प्रभाव होता. वासुदेव बळवंत फडके यांनी संगीत नाटकांची परंपरा मराठीत सुरु केली. त्यांनी पौराणिक नाटकांच्या सहायाने मराठी संस्कृती आणि नाट्यसृष्टी यांचा मेळ घातला. नाट्यसृष्टीत किरण मंडल, संगीत नाट्य, प्रायोगिक नाटक या सर्व प्रवाहांनी मराठी संस्कृती समृद्ध केली. पुढे दादासाहेब फाळके यांनी भारतीय चित्रपटसृष्टीचा पाया रचला. मराठी चित्रपटांमध्ये सामाजिक, ग्रामीण आणि सांस्कृतिक प्रश्न प्रभावीपणे हाताळले गेले.

मराठी चित्रपट आणि नाटक ही संस्कृतीची प्रभावी अभिव्यक्ती मानली जाते. १९व्या शतकात विष्णुदास भावे यांनी नाट्यप्रयोगांची परंपरा सुरु केली. पुढे किलोस्करांच्या संगीत नाटकांनी मराठी रंगभूमीला नवीन ओळख दिली. नाट्यप्रकारांमधून सामाजिक प्रश्न, प्रेम, कुटुंबव्यवस्था, अन्यायाविरुद्धचा संघर्ष आणि सांस्कृतिक मूल्ये यांचे प्रभावी चित्रण झाले. नाटकाने समाजाला विचार करायला लावले आणि संस्कृतीच्या परिवर्तनात महत्त्वाची भूमिका बजावली.

मराठी चित्रपटसृष्टीची सुरुवात दादासाहेब फाळकेंच्या राजा हरिश्चंद्र या चित्रपटा पासून झाली. त्यानंतरच्या काळात संत साहित्यावर आधारित चित्रपट, सामाजिक विषय हाताळणारे चित्रपट आणि मनोरंजनप्रधान चित्रपट निर्मिती होऊ लागली. वसंत जोगळेकर, विजय तेंडुलकर यांसारख्या लेखकांनी चित्रपट आणि नाटक या दोन्ही माध्यमांतून समाजातील वास्तवाला भिडणारे मुद्दे मांडले. ७०८०च्या दशकातील समांतर सिनेमाने शहरी आणि ग्रामीण जीवनातील वास्तव अधोरेखित केले.

आजच्या काळात मराठी चित्रपटांनी जागतिक स्तरावर आपली छाप पाडली आहे. सामाजिक, ऐतिहासिक, ग्रामीण तसेच आधुनिक विषय हाताळणारे चित्रपट तयार होत आहेत. नाटकानेही प्रयोगशीलतेकडे वाटचाल केली असून युवकांच्या पिढीला आकर्षित केले आहे. या दोन्ही कलारूपांनी महाराष्ट्राच्या संस्कृतीचे वैविध्य, विचारसंपन्नता आणि जनमानसातील संवेदनशीलता प्रभावीपणे व्यक्त केली आहे.

निष्कर्षः

मराठी साहित्य आणि संस्कृती यांचा अनुबंध हा अत्यंत गाढा आहे. संत परंपरेपासून ते आधुनिक साहित्यापर्यंत, लोककला ते नाट्यचित्रपट या सर्वांमध्ये समाजाची संस्कृती प्रतिबिंबित झाली आहे. साहित्याने समाजाला दिशा दिली आहे आणि संस्कृतीने साहित्याला पोषण दिले आहे. म्हणूनच मराठी साहित्य आणि संस्कृतीचा हा अनुबंध भारतीय सांस्कृतिक परंपरेतील एक महत्त्वाचा घटक मानला जातो.

मराठी साहित्य आणि संस्कृती यांचा अनुबंध हा इतिहासभर सातत्याने दिसून येतो. संत साहित्याच्या माध्यमातून अध्यात्म, समता आणि मानवतेचे तत्त्वज्ञान जनमानसात रुजले. शाहिरी परंपरेने स्वराज्याची बीजे पेरली आणि लोकांमध्ये शौर्य व देशभक्तीची भावना जागवली. लोकसाहित्यातून समाजातील आनंददुःख, परंपरा आणि जीवनपद्धतीचे दर्शन घडले. आधुनिक काळात साहित्याने समाजातील प्रश्न, संघर्ष आणि बदल प्रतिबिंबित केले. तसेच दलित साहित्य, स्त्री साहित्य आणि ग्रामीण साहित्याने उपेक्षित घटकांच्या आवाजाला मंच दिला. चित्रपट व नाटकांनी समाजातील वास्तव उलगडून दाखवले आणि सांस्कृतिक जाणीव बळकट केली.

मराठी संस्कृतीचे स्वरूप हे बहुआयामी असून त्यात आध्यात्मिकता, सामाजिकता, कलात्मकता आणि आधुनिकता यांचे सुंदर मिश्रण दिसते. जागतिकीकरणाच्या प्रभावाखालीही मराठी साहित्य आणि संस्कृतीने स्थानिकतेचे भान राखले आहे. परंपरा आणि आधुनिकता यांचा समतोल साधत साहित्य व संस्कृतीने समाजाला सतत दिशा दिली आहे. त्यामुळे मराठी साहित्य हे केवळ कलात्मक अभिव्यक्तीचे साधन नसून ते समाजपरिवर्तनाचे माध्यम, संस्कृतीचे जतन करणारे आणि भविष्याचा मार्गदर्शक ठरले आहे. यामुळे मराठी साहित्य आणि संस्कृती यांचा अनुबंध आजही जिवंत आणि प्रभावी आहे.

संदर्भसूची:

1. देशपांडे, पु.ल. (१९८१). व्यक्ती आणि वल्ली. मुंबई: मौज प्रकाशन .
2. जोगळेकर, अ. (२००८). मराठी साहित्याचा इतिहास. पुणे कॉन्टीनेंटल प्रकाशन
3. करंदीकर, एस.व्ही. (१९९२). संत साहित्य आणि समाज. मुंबई: पॉप्युलर प्रकाशन.
4. कुलकर्णी, अ.रा. (२००३). महाराष्ट्रातील समाज आणि संस्कृती. पुणे: डायमंड पब्लिकेशन.
5. माटे, म.श्री. (१९८७). मराठी लोकसाहित्य. पुणे: महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळ.
6. पाटील, ब. (२०१५) दलित साहित्य: एक अभ्यास. पुणे: सुगावा प्रकाशन.
7. रानडे म.गो. (१९०२) मराठा शक्तीचा उदय. मुंबई विद्यापीठ मुंबई.
8. टिळक, बा. गं. (१९१५). गीता रहस्य. पुणे: केसरी प्रकाशन.

Funding:

This study was not funded by any grant.

Conflict of interest:

The Authors have no conflict of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the License:

© The Authors 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.